

atha

śraddhā-traya-vibhāga-yogaḥ

saptadaśo'dhyāyaḥ

(rāmānuja-bhāṣyaḥ)

devāsura-vibhāgokti-mukhena prāpya-tattva-jñānam tat-prāpty-upāya-jñānam ca vedaika-mūlam ity uktam | idānim aśāstra-vihitasyāsuratvenāphalatvaṁ, śāstra-vihitasya ca guṇatas traividhyaṁ śāstra-siddhasya lakṣaṇam cocyate | tatrāśāstra-vihitasya niṣphalatvam ajānan aśāstra-vihite śraddhā-samyukte yāgādu sattvādi-nimitta-phala-bheda-bubhutsayā arjunaḥ pṛcchati --

ye śāstra-vidhim utsṛjya yajante śraddhayānvitāḥ |
teṣāṁ niṣṭhā tu kā kṛṣṇa sattvam āho rajas tamaḥ ||1||

śāstra-vidhim utsṛjya śraddhayānvitā ye yajante teṣāṁ niṣṭhā kā ? kim sattvam ? āho svit rajaḥ ? atha tamaḥ ? niṣṭhā sthitiḥ | sthīyate'smin iti sthitiḥ | sattvādir eva niṣṭhety ucyate, teṣāṁ kim sattve sthitiḥ ? kim vā rajasi ? kim vā tamasi ? ity arthaḥ ||17.1||

--o)0(o--

evam pṛṣṭo bhagavān aśāstra-vihita-śraddhāyās tat-pūrvakasya ca yāgāder niṣphalatvaṁ hṛdi nidhāya śāstrīyasya eva yāgāder guṇatas traividhyaṁ pratipādayitum śāstrīya-śraddhāyās traividhyaṁ tāvad āha —

trividhā bhavati śraddhā dehinām sā svabhāvajā |
sāttvikī rājasī caiva tāmasī ceti tāṁ śṛṇu ||2||

sarveṣāṁ dehinām śraddhā trividhā bhavati | sā ca svabhāvajā svabhāvaḥ svāsādhāraṇo bhāvaḥ prācīna-vāsanā-nimittas tat-tad-ruci-viśeṣaḥ, yatra rucis tatra śraddhā jāyate | śraddhā hi svābhimateṣāṁ sādhaty etad iti viśvāsa-pūrvikā sādhanē tvarā | vāsanā rucis ca śraddhā cātma-dharmā guṇa-saṁsarga-jāḥ | teṣāṁ ātma-dharmāṇāṁ vāsanādīnā janakā dehendriyāntaḥ-karaṇa-viśaya-gatā dharmāḥ kāryaika-nirūpaṇīyāḥ sattvādayo guṇāḥ, sattvādi-guṇa-yukta-dehādy-anubhava-jā ity arthaḥ | tataś ceyam śraddhā sāttvikī rājasī tāmasī ceti trividhā | tāṁ imāṁ śraddhāṁ śṛṇu | sā śraddhā yat-svabhāvā tāṁ svabhāvaṁ śṛṇv ity arthaḥ ||17.2||

--o)0(o--

sattvānurūpā sarvasya śraddhā bhavati bhārata |
śraddhāmāyo'yaṁ puruṣo yo yacchraddhaḥ sa eva saḥ ||3||

sattvam antaḥ-karaṇam, sarvasya puruṣasyāntaḥ-karaṇānurūpā śraddhā bhavati | antaḥ-karaṇam yādṛśa-guṇa-yuktam, tad-viṣayā śraddhā jāyate ity arthaḥ | sattva-śabdaḥ pūrvoktānām dehendriyādīnām pradarśanārthaḥ | śraddhā-mayo'yam puruṣaḥ, śraddhā-mayaḥ śraddhā-pariṇāmaḥ | **yo yac-chraddhaḥ** | yaḥ puruṣo yādṛśyā śraddhayā yuktaḥ | **sa eva saḥ** | sa tādṛśa-śraddhā-pariṇāmaḥ | puṇya-karma-viṣaye śraddhā-yuktaś cet puṇya-karma-phala-samyukto bhavatīti śraddhā-pradhānaḥ phala-samyoga ity uktam bhavatīti ||17.3||

--o)0(o--

tad eva vivṛṇoti —

yajante sāttvikā devān yakṣa-rakṣāmsi rājasāḥ |
pretān bhūta-gaṇānīs cānye yajante tāmasā janāḥ ||4||

sattva-guṇa-pracurāḥ sāttvikyā śraddhayā yuktā devān yajante | duḥkhāsambhinnotkrṣṭa-sukha-hetu-bhūta-deva-yāga-viṣayā śraddhā sāttvikī ity uktam bhavati | rājasā janā yakṣa-rakṣāmsi yajanti | anye tāmasā janāḥ pretān bhūta-gaṇān yajante | duḥkha-sambhinnālpa-sukha-jananī rājasī śraddhā, duḥkha-prāyātyalpa-sukha-jananī tāmasīty arthaḥ ||17.4||

--o)0(o--

evam śāstrīyeṣv eva yāgādiṣu śraddhā-yukteṣu guṇataḥ phala-viśeṣaḥ | aśāstrīyeṣu dāna-tapo-yāga-prabhṛtiṣu mad-anuśāsana-viparītatvena na kaścid api sukha-lavaḥ | api tv anartha eva iti ḥṛdi nihitam vyañjayann āha —

aśāstra-vihitam ghoram tapyante ye tapo janāḥ |
dambhāhaṅkāra-samyuktāḥ kāma-rāga-balānvitāḥ ||5||
karśayantaḥ śarīra-stham bhūta-grāmam acetasaḥ |
mām caivāntaḥ-śarīra-stham tām viddhy āsura-niścayān ||6||

aśāstra-vihitam ati ghoram api tapo ye janās tapyante pradarśanārtham idam aśāstra-vihitam bahv-āyāsam yāgādikaṁ ye kurvate te dambhāhaṅkāra-samyuktāḥ kāma-rāga-balānvitāḥ śarīra-stham pṛthivy-ādi-bhūta-samūham karśayanto mad-amśa-bhūtam jīvam cāntaḥ-śarīra-stham karśayanto ye tapyante yāgādikaṁ ca kurvate, tām āsura-niścayān viddhi | asurānām niścayaḥ āsuro niścayaḥ, asurā hi mad-ājñā-viparīta-kāriṇaḥ | mad-ājñā-viparīta-kāritvāt teṣāṁ sukha-lava-sambandho na vidyate | api tv anartha-vrāte patantīti pūrvam evoktam | [patanti narake'sucau](#) [Gītā 16.16] iti ||17.5 --17.6||

--o)0(o--

atha prakṛtam eva śāstrīyeṣu yajñādiṣu guṇato viśeṣam prapañcayati | tatrāpy āhāra-mūlatvāt sattvādi-vṛddheḥ, āhāra-traividhyaṁ prathamam ucyate | [anna-mayam hi somya manah](#) [ChāU 6.5.4] [āhāra-suddhau sattva-suddhiḥ](#) [ChāU 7.26.2] iti hi śrūyate |

āhāras tv api sarvasya trividho bhavati priyaḥ |
yajñas tapas tathā dānam teṣāṃ bhedaṃ imaṃ śṛṇu ||7||

āhāro'pi sarvasya prāṇi-jātasya sattvādi-guṇa-trayānvayena trividhaḥ priyo bhavati | tathā
eva yajño'pi trividhaḥ, tathā tapo dānam ca | teṣāṃ bhedaṃ imaṃ śṛṇu | teṣāṃ āhāra-yajña-
tapo-dānānāṃ sattvādi-guṇa-bhedena imaṃ ucyamānaṃ bhedaṃ śṛṇu ||17.7||

--o)0(o--

āyuh-sattva-balārogya-sukha-prīti-vivardhanāḥ |
rasyāḥ snigdhaḥ sthirā hr̥dyā āhārāḥ sāttvika-priyāḥ ||8||

sattva-guṇopetasya sattva-mayā āhārāḥ priyā bhavanti | sattva-mayās cāhārā āyur-
vividhanāḥ punar api sattvasya vivardhanāḥ | **sattvam** antaḥ-karaṇam, antaḥ-karaṇa-kāryaṃ
jñānam iha sattva-śabdena ucyate | **sattvāt sañjāyate jñānam** [Gītā 14.17] iti sattvasya jñāna-
vivṛddhi-hetu-vacanāt | āhāro'pi sattva-mayo jñāna-vivṛddhi-hetuḥ | tathā **balārogya**yor api
vividhanāḥ, **sukha-prītyor** api vivardhanāḥ | pariṇāma-kāle svayam eva sukhasya
vividhanāḥ, tathā prīti-hetu-bhūta-karmāmbha-dvāreṇa prīti-varadhanāḥ | **rasyā** madhura-
rasopetāḥ, **snigdhaḥ** sneha-yuktāḥ, **sthirāḥ** sthira-pariṇāmāḥ, **hr̥dyā** ramaṇīya-veśāḥ, evaṃ-
vidhāḥ sattva-mayā **āhārāḥ**, **sāttvikasya** puruṣasya **priyāḥ** ||17.8||

--o)0(o--

kaṭv-amla-lavaṇātyuṣṇa-tikṣṇa-rūkṣa-vidāhinaḥ |
āhārā rājasasyeṣṭā duḥkha-śokāmaya-pradāḥ ||9||

kaṭu-rasāḥ amla-rasāḥ lavaṇotkaṭo'tyuṣṇāḥ atitikṣṇāḥ rūkṣāḥ vidāhinaś ca iti **kaṭv-ambala-**
lavaṇātyuṣṇa-tikṣṇa-rūkṣa-vidāhinaḥ | atisāityātitaikṣṇyādinā durupayogās tikṣṇāḥ, śoṣa-
karāḥ rūkṣāḥ, tāpa-karā vidāhinaḥ, evaṃ-vidhā **āhārā rājasasyeṣṭāḥ** | te ca rajo-mayatvād
duḥkha-śokāmayatvād **duḥkha-śokāmaya-varadhanā** rajo-varadhanās ca ||17.9||

--o)0(o--

yāta-yāmaṃ gata-rasaṃ pūti paryuṣitaṃ ca yat |
ucchiṣṭam api cāmedhyam bhojanam tāmasa-priyam ||10||

yāta-yāmaṃ cira-kālāvasthitam, **gata-rasaṃ** tyakta-svābhāvika-rasam, **pūti** durgandhopetam,
paryuṣitaṃ kālātipattyā rasāntarāpannam, **ucchiṣṭam** gurv-ādibhyo'nyeṣāṃ bhukta-śiṣṭam,
amedhyam ayajñārham, ayajña-śiṣṭam ity arthaḥ | evaṃ-vidham tamo-mayaṃ **bhojanam**
tāmasa-priyam bhavati | bhujyate ity āhāra eva bhojanam, punaś ca tamaso vardhanam | ato
hitaisibhiḥ sattva-vṛddhaye sāttvikāhāra eva sevyāḥ ||17.10||

--o)0(o--

aphalākāṅkṣibhir yajño vidhi-dṛṣṭo ya ijjate |

yaṣṭavyam eveti manaḥ samādhāya sa sāttvikaḥ ||11||

phalākāṅkṣā-rahitaiḥ puruṣaiḥ vidhi-dṛṣṭaḥ śāstra-dṛṣṭo mantra-dravya-kriyādibhir yuktaḥ |
yaṣṭavyam eveti bhagavad-ārādhanatvena svayam-prayojanatayā yaṣṭavyam iti manaḥ
samādhāya yo yajña ijjate sa sāttvikaḥ ||17.11||

--o)0(o--

abhisamdhāya tu phalaṁ dambhārtham api caiva yat |
ijjate bhārata-śreṣṭha taṁ yajñam viddhi rājasam ||12||

phalābhisandhi-yuktair dambha-garbho yaśaḥ-phalaś ca yo yajña ijjate, taṁ yajñam rājasam
viddhi ||17.12||

--o)0(o--

vidhi-hīnam asṛṣṭānnaṁ mantra-hīnam adakṣiṇam |
śraddhā-virahitaṁ yajñam tāmasaṁ paricakṣate ||13||

vidhi-hīnam brāhmaṇokta-vidhi-hīnam sadācāra-yuktair vidhi-vidbhir brāhmaṇair yajñasya
ity ukṭi-hīnam ity arthaḥ | asṛṣṭānnaṁ acodita-dravyam | mantra-hīnam adakṣiṇam śraddhā-
virahitaṁ ca yajñam tāmasaṁ paricakṣate ||17.13||

--o)0(o--

atha tapaso guṇatas traividhyaṁ vaktum tasya śārīra-vān-manobhiḥ niṣpādyatayā tat-svarūpa-
bhedam tāvad āha —

deva-dvija-guru-prājña-pūjanam śaucam ārjavam |
brahmacaryam ahimsā ca śārīram tapa ucyate ||14||

deva-dvija-guru-prājñānām pūjanam | śaucam tīrtha-snānādikam | ārjavam yathā vān-
manaḥ-śārīra-vṛttam | brahmacaryaṁ yoṣitsu bhogyatā-buddhi-yuktekṣaṇādi-rahitvatvam |
ahimsā aprāṇi-pīḍā | etat śārīram tapa ucyate ||17.14||

--o)0(o--

anudvega-karam vākyaṁ satyaṁ priya-hitam ca yat |
svādhyāyābhyasanam caiva vān-mayaṁ tapa ucyate ||15||

paresām anudvega-karam satyaṁ priya-hitam ca yad vākyaṁ svādhyāyābhyasanam cety etad
vān-mayaṁ tapa ucyate ||17.15||

--o)0(o--

manaḥ-prasādaḥ saumyatvaṁ maunam ātma-vinigrahaḥ |
bhāva-saṁśuddhir ity etat tapo mānasam ucyate ||16||

manaḥ-prasādaḥ manasaḥ krodhādi-rahitatvam | saumyatvaṁ manasaḥ pareṣām abhyudaya-
prāvaṇyam | maunam manasā vāk-pravṛtti-niyamanam | ātma-vinigrahaḥ mano-vṛtteḥ
dhyeya-viṣaye'vasthāpanam | bhāva-saṁśuddhir ātma-vyatirikta-viṣaya-cintā-rahitatvam | etat
mānasam tapaḥ ||17.16||

--o)0(o--

śraddhayā parayā taptam tapas tat trividham naraiḥ |
aphalākāṅkṣibhir yuktaiḥ sāttvikam paricakṣate ||17||

aphalākāṅkṣibhiḥ phalākāṅkṣā-rahitaiḥ | yuktaiḥ parama-puruṣārādhana-rūpam idam iti
cintā-yuktair naraiḥ parayā śraddhayā yat trividham tapaḥ kāya-vāñ-manobhis taptam tat
sāttvikam paricakṣate ||17.17||

--o)0(o--

satkāra-māna-pūjārtham tapo dambhena caiva yat |
kriyate tad iha proktam rājasam calam adhruvam ||18||

manasādaraḥ satkāraḥ | vācā praśamsā mānam | śārīro namaskārādiḥ pūjā | phalābhisandhi-
pūrvakam satkāradya-artham ca dambhena hetunā yat tapaḥ kriyate tad iha rājasam
proktam | svargādi-phalāsādhanaatvenāsthiratvāc calam adhruvam | calatvam pāta-bhayena
calana-hetutvam | adhruvatvaṁ kṣayaṣṇutvam ||17.18||

--o)0(o--

mūḍha-grāheṇātmano yat pīḍayā kriyate tapaḥ |
parasyotsādanārtham vā tat tāmasam udāhṛtam ||19||

mūḍhāḥ avivekinaḥ | mūḍha-grāheṇa mūḍhaiḥ kṛtenābhiniviṣena | ātmanaḥ śakty-ādikam
aparīkṣya ātma-pīḍayā yat tapaḥ kriyate parasyotsādanārtham ca yat tapaḥ kriyate, tat
tāmasam udāhṛtam ||17.19||

--o)0(o--

dātavyam iti yad dānam dīyate'nupakāriṇe |
deṣe kāle ca pātre ca tad dānam sāttvikam smṛtam ||20||

phalābhisandhi-rahitam dātavyam iti deṣe kāle pātre cānupakāriṇe yad dānam dīyate tad
dānam sāttvikam smṛtam ||17.20||

--o)0(o--

**yat tu pratyupakārārtham phalam uddiśya vā punaḥ |
dīyate ca parikliṣṭam tad dānam rājasam smṛtam ||21||**

**pratyupakāra-kāṭakṣa-garbham phalam uddiśya ca parikliṣṭam akalyāṇa-dravyakam yad
dānam dīyate tad rājasam udāhṛtam ||17.21||**

--o)0(o--

**adeśa-kāle yad dānam apātrebhyaś ca dīyate |
asatkṛtam avajñātam tat tāmasam udāhṛtam ||22||**

adeśa-kāle'pātrebhyaś ca yad dānam dīyate, asatkṛtam pāda-prakṣālanādi-gaurava-rahitam,
avajñātam sāvajñam, anupacāra-yuktaṁ yad dīyate tat tāmasam udāhṛtam ||17.22||

--o)0(o--

evam vaidikānām yajña-tapo-dānānām sattvādi-guṇa-bhedena bheda uktaḥ | idānīm tasyaiva
vaidikasya yajñādeḥ praṇava-samyogena tat-sac-chabda-vyapadeśyatayā ca lakṣaṇam
ucyate —

**om tat sad iti nirdeśo brahmaṇas trividhaḥ smṛtaḥ |
brāhmaṇās tena vedās ca yajñās ca vihitāḥ purā ||23||**

**om tat sat iti trividho'yaṁ nirdeśaḥ śabdo brahmaṇaḥ smṛtaḥ, brahmaṇo'nvayī bhavati |
brahma ca vedaḥ | veda-śabdena vaidikam karmocyate | vaidikam yajñādikam | yajñādikam
karma om tat sad iti śabdānvitam bhavati | om iti śabdasyānvayo vaidika-karmāṅgatvena
prayogādu prayujyamānatayā | tat sad iti śabdāyor anvayaḥ pūjyavāya vācakatayā | tena
trividhena śabdenānvitā brāhmaṇā vedānvayinas traivarṇikā vedās ca yajñās ca purā vihitāḥ |
purā mayaiva nirmitā ity arthaḥ ||17.23||**

--o)0(o--

trayāṇām om tat sat iti śabdānām anvaya-prakāro varṇyate | prathamam om iti
śabdasyānvaya-prakāram āha—

**tasmād om ity udāhṛtya yajña-dāna-tapaḥ-kriyāḥ |
pravartante vidhānuktāḥ satatam brahma-vādinām ||24||**

tasmād brahma-vādinām veda-vādinām traivarṇikānām yajña-dāna-tapaḥ-kriyā vidhānuktāḥ
veda-vidhānuktāḥ ādau om ity udāhṛtya satatam sarvadā pravartante | vedārthaś ca om ity
udāhṛtyārabhyante | evam vedānām vaidikānām ca yajñādinām karmaṇām om iti śabdānvayo
varṇitaḥ | om iti śabdānvita-veda-dhāraṇāt tad-anvita-yajñādi-karma-karaṇac ca brāhmaṇa-
śabda-nirdiṣṭānām traivarṇikānām apy om iti śabdānvayo varṇitaḥ ||17.24||

--o)0(o--

athaitesām tad iti śabdānvaya-prakāram āha –

**tad ity anabhisamdhāya phalam yajña-tapaḥ-kriyāḥ |
dāna-kriyās ca vividhāḥ kriyante mokṣa-kāṅkṣibhiḥ ||25||**

phalam anabhisamdhāya vedādhyayana-yajña-tapo-dāna-kriyā mokṣa-kāṅkṣibhis traivarnīkair yāḥ kriyante, tā brahma-prāpti-sādhanatayā brahma-vācinā tad iti śabda-nirdeśyāḥ | [savaḥ kaḥ kim yat tat padam anuttamam](#) [Mbh 13.149.91; Viṣṇu-sahasra-nāma 93] iti tac-chabdo hi brahma-vācī prasiddhaḥ | evaṁ vedādhyayana-yajñādīnām mokṣa-sādhana-bhūtānām tac-chabda-nirdeśyatayā tad iti śabdānvaya uktaḥ | traivarnīkānām api tathā-vidha-vedādhyayanādy-anuṣṭhānād eva tac-chabdānvaya upapannaḥ ||17.25||

--o)0(o--

athaiṣām sac-chabdānvaya-prakāram vaktum loke sac-chabdasya vyutpatti-prakāram āha —

**sad-bhāve sādhu-bhāve ca sad ity etat prayujyate |
praśaste karmaṇi tathā sac-chabdaḥ pārtha yujyate ||26||**

sad-bhāve vidyamānatāyām sādhu-bhāve kalyāṇa-bhāve ca sarva-vastuṣu sad ity etat padam prayujyate loka-vedayoḥ | tathā kenacit puruṣeṇānuṣṭhite laukike praśaste kalyāṇe karmaṇi sat-karmedam iti sac-chabdo yujyate prayujyate ity arthaḥ ||17.26||

--o)0(o--

**yajñe tapasi dāne ca sthitiḥ sad iti cocyate |
karma caiva tad-arthīyaṁ sad ity evābhidhīyate ||27||**

ato vaidikānām traivarnīkānām yajñe tapasi dāne ca sthitiḥ kalyāṇatayā sad ity ucyate | karma ca tad-arthīyaṁ traivarnīkārthīyaṁ yajña-dānādīkaṁ sad ity evābhidhīyate | tasmād vedā vaidikāni karmāṇi brāhmaṇa-śabda-nirdiṣṭās traivarnīkās ca om tat sad iti śabdānvaya-rūpa-lakṣaṇenāvedebhyaś cāvaidikebhyaś ca vyāvṛttā veditavyāḥ ||17.27||

--o)0(o--

**aśraddhayā hutam dattam tapas taptam kṛtam ca yat |
asad ity ucyate pārtha na ca tat pretya no iha ||28||**

aśraddhayā kṛtam śāstrīyam api homādīkam asad ity ucyate | kutaḥ ? na ca tat pretya no iha, na mokṣāya na sāmsārikāya ca phalāyeti ||17.28||

iti śrī-bhagavad-rāmānuja-viracite śrīmad-gītā-bhāṣye saptadaśo'dhyāyaḥ |

